

Exhlale DOBRUNA-SALIHU

PREDMETI UMJETNIČKOG OBRTA U BRONCI TIJEKOM RIMSKOG DOBA U SREDIŠNJEM DIJELU DARDANIJE (DANAŠNJEG KOSOVA)

UDK 904:739.5>(398 Dardanija-191.2)>“00/03“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 08. 2010.

Odobreno: 15. 09. 2010.

Exhlale Dobruna-Saliu

Institut za albanologiju

Kosovo - 10000 Priština

e-mail: esaliu_iak@hotmail.com

U ovom članku na temelju sitne, brončane plastike iz rimskoga razdoblja na području današnjega Kosova, a koja je najvećim dijelom otkrivena u arealu Ulpijane, a rijetko u arealima drugih antičkih središta (današnje Peći i Suhareke), nastojat ćemo dati jedan pregled upotrebe predmeta umjetničkog obrta u bronci na ovom području Dardanije.

Ovi predmeti prisutni su u tri osnovne skupine. Prvu skupinu čine ostvarenja vjerske i ukrasne naravi. Gotovo svi primjerci predstavljaju statuete božanstava, koje su i najbrojnije od svih izradevina ove vrste, a samo jedan primjerak je animalne prirode. Drugoj skupini pripadaju izradevine ukrasno-simbolične naravi - riječ je o dvije aplike. Treću skupinu čine predmeti čija je svrha isključivo praktična (uporabni predmeti): tri svjetiljke i jedna žlica.

Najveći broj predmeta ukazuje na grčko-helenističke uzore i većinom ti predmeti posjeduju visoke umjetničke kvalitete, a izradeni su u poznatim obrtničkim središtima, dok je ostatak mjesne proizvodnje, gdje se, među ostvarenjima uobičajenog provincijskog rada, nalaze i visokokvalitetni primjerci.

Ove izradevine pokazuju da je potražnja za predmetima umjetničkog obrta u bronci, bilo uvezenima, bilo onima domaće proizvodnje, u središnjem dijelu Dardanije (Kosova) bila značajna, što je rezultat visoke kulturne razine stanovnika tog područja.

Ključne riječi: Dardanija, Kosovo, plastika u bronci, statuete božanstava i animalne prirode, aplike, svjetiljke, žlica, uvoz, mjesna proizvodnja

Uvod

U središnjem dijelu Dardanije (današnjega Kosova) potražnja za brončanim izradevinama umjetničkog obrta u plastici je ranijeg datuma. Od posebne vrijednosti su dvije statuete helenskog uvoza iz 6. st. pr. Kr. otkrivene u Prizrenu: čuvena ženska figurina *Trkačice*, pohranjena u Britanskom muzeju i prekrasna figurica ležećeg jarca, koja se nalazi u Muzeju Vranja. Međutim, ovom prilikom,

na temelju sitne, brončane plastike iz rimskoga razdoblja, od kraja 1. do kraja 3. stoljeća, najvećim dijelom otkrivene u arealu Ulpijane, a rijetko u arealima drugih antičkih središta - *jednog Municipija nepoznatog imena i jednog civitasa* (današnje Peći i Suhareke), nastojat ćemo dati jedan pregled upotrebe predmeta umjetničkog obrta u bronci na ovom dijelu Dardanije tijekom ovoga razdoblja.

- Sl. 1. Statueta Minerve iz Ulpijane
 Sl. 2. Statueta Merkura iz Ulpijane
 Sl. 3. Statuarna skupina Merkura iz Ulpijane

Ovi predmeti prisutni su u tri osnovne skupine*: prvu čine ostvarenja vjerske i ukrasne naravi, drugoj pripadaju izradevine ukrasno-simbolične naravi, a treću skupinu čine predmeti praktične svrhe (uporabni).

Predmeti

I. Ostvarenja vjerske i ukrasne naravi

- Gotovo svi primjerci predstavljaju statuete božanstava, koje su i najbrojnije od svih brončanih izradevina umjetničkog obrta u plastici, a vrlo rijetko su animalne prirode.

Četiri statuete potječu iz same Ulpijane.

Jedna statueta predstavlja Minervu (*Minerva*). Visine 10 cm, dobro je sačuvana, osim mjestimičnih oštećenja i odlomljenosti lijeve šake (sl. 1).¹ Predstavljena je u uobičajenom stojećem položaju, *en face*, s osloncem tijela na desnoj nozi, a lijevu, blago savijenu u koljenu, povukla je u stranu. To se zapaža ispod draperije dvostrukog hitona (*tolaris*), koji niz tijelo pada do stopala u dubokim i širokim naborima sprijeda, a u sitnim i plitkim naborima straga. Sve ostalo odgovara njenoj prirodi. Na grudima se nalazi egida (*aegis*), koja je, umjesto Meduzinog lika, ukrašena ornamentima i obrađena s obje strane, a na glavi nosi korintsku kacigu; u lijevoj, spuštenoj ruci drži ovalni štit (*clipeus*) s *umbom* koji dodiruje zemlju, dok je u desnoj ruci, savijenoj u laktu i podignutoj, vjerojatno držala koplje (*hasta*), na koju se oslonila. Pojednosti fizionomije, koje su pojednostavljene te ukrasi egide i štita naznačeni su graviranjem. Prema načinu obrade, a osobito izvedbe draperije, koja je skupa s tijelom daleko pažljivije izvedena od glave nešto manjeg obima, svakako

predstavlja osrednji provincijski rad iz 2. ili 3. stoljeća, najvjerojatnije iz neke mjesne radionice.

Poznato je da prikazi Minerve oponašaju tipove grčke Atene stvorene u 5. i 4. st. pr. Kr. U našem slučaju stav i oba atributa ove statuete predstavljaju standardni prikaz naoružane boginje koja miruje, što predstavlja prilagodbu tipa *Albene Promahos*.² Nalazimo je širom Carstva, gdje možemo naći i analogije. Iz bližih područja, s razlikama u okomitom položaju štita i u položaju nogu, analogna bi bila figurica iz područja Histrije,³ dok iz dalekih središta najviše sličnosti pronalazimo na dvije statuete iz Madrida i Rima.⁴

Na dva slijedeća statuarna prikaza predstavljen je Merkur (*Mercurius*). U stojećem stavu, s osloncem tijela na lijevoj, odnosno desnoj nozi, kod obje statuete božanstvo je prikazano prema uzorima pune skulpture nastalima u klasično doba - s karakterističnim mladolikim izgledom, s putničkim šeširom s krilcima na glavi (*petasos*) i nagog tijela s plaštem (*blamida*) prebačenim preko jednog ramena, što i predstavlja njegov uobičajeni prikaz u rimsko doba.⁵ Objе figurice su također vrlo dobro očuvane.

Kod jednog primjerka radi se o statueti na stožastom profiliranom postolju visine 6 cm (sl. 2).⁶ S *blamidom* na lijevom ramenu, koja se spušta na podlakticu, Merkur, s glavom neznatno pognutom naprijed i lijevom nogom savijenom u koljenu i povučenom unatrag, prikazan je sa svojim glavnim atributima: glasničkim štapom (*caduceus*) u lijevoj ruci, vrećom s novcem (*marsupium*) u desnoj ruci spuštenoj niz tijelo, kao i krilatim petasom na glavi iz kojega proviruju sitni uvojci na čelu. Iako je kipić prilično ukočen te u izvjesnoj mjeri shematiziran, bez plastičnosti (osobito kod udova, kao i s manjkavostima

*S obzirom da su u središtu pozornosti ovog rada predmeti, tj. izradevine u plastici, nakit, koji je u bronci uglavnom predstavljen fibulama, nije uzet u razmatranje, a bit će u cijelosti obrađen drugom prigodom.

¹ Otkrivena je pri arheološkim iskopavanjima tijekom 1958. godine. Nalazi se u Narodnom muzeju u Beogradu pod inv. br. 2789/III, usp. ANTIČKA BRONZA, 1969, br. 84; VELIČKOVIĆ, 1972, 21, br. 13.

² Usp. DINNSMOR, 1921, 118 i d.

³ JURKIĆ-GIRADI, 2005, 155, br. 2.4.7. iz Brtonigle.

⁴ REINACH, 1897a, 289, br. 3 (iz Madrida); ISTI, 1904, 84, br. 1 (iz Rima).

⁵ Usp. LIMC 1990, 364, br. 923-925, 368, br. 953 a-c. U ovo doba on je prikazan i s krilcima na glavi, ISTI, 367, br. 948 a, b, 368, br. 953 b.

⁶ Okolnosti otkrivanja nisu poznate i nalazila se Muzeju Kosova pod inv. br. 968, usp. ARHEOLOŠKO BLAGO 1998, 600, br. 242. Te godine je odnesena u Beograd, gdje se nalazi i danas. Interpretacija: DOBRUNA-SALIHU, 2008, 271, br. 4, T. 1, sl. 4.

u oblikovanju vrata), proporcije tijela su dobre. Sve pojedinosti fizionomije, koje su pojednostavljene, i pojedinosti tijela - muskulatura toraksa i abdomena - kao i koljena, kao jedina pojdinost nogu s kratkim stopalama i bez svojstvenih pojedinosti, naglašeni su urezivanjem lučnih i ravnih crta. Uz to, bradavice na prsima, pupak i spolovilo naznačeni su graviranim rupicama, što je prisutno i na prilično velikoj vreći. S ovom pojedinošću pokazuje sličnost sa statuetom iz današnjeg Kladova u provinciji Gornjoj Meziji.⁷

Ova statueta, koju obilježava rustičnost obrade,⁸ proizvod je mjesne radionice za koju bismo, sudeći prema statuetama slične izrade iz drugih provincija,⁹ mogli reći da pripada 2. ili 3. st.

Kod drugog primjerka radi se o statuarnoj skupini visine 12,5 cm na pločastom postolju (sl. 3).¹⁰ Božanstvo je prikazano sa svim atributima i pratiocima: ovnom i pijetlom sa strane, kornjačom između stopala i dobrim bogom, personifikacijom bogatstva, Plutom (*Plutos*) na lijevom ramenu iznad visokog postamenta. Stojeći na sredini s oba atributa - kaducejem i marsupijem, izveden je u vidu punašnog dječaka nalik Erosu. Ovakva izvedba podsjeća na reljefni prikaz golog lika dječaka s atributima i pratiocima ovog božanstva na nadgrobnoj steli iz Musea Nationale u Rimu.¹¹ Međutim, ovo ne utječe na umjetničke kvalitete, jer slično nalazimo i kod odjevene statuete mladolikog Merkura iz današnjeg Srijema u provinciji Panoniji,¹² a također je nalazimo i kod drugih mitoloških likova, kao što je dadofor iz Medijane u Dardaniji.¹³ Prirodno okrenuto na desnu stranu, tijelo mladog boga je dobrih proporcija s dobro prikazanom muskulaturom, punim prsima, nabujalim trbuhom, pupkom naznačenim ubodom i spolovilom. Također i na glavi, okrenutoj na istu stranu, sve su pojedinosti, osim prevelikih krilaca petasa s izraženim perjem, plastično i vješto izvedene. To je vidljivo, kako na kovrčastoj kosi ispod donjeg oboda petasa prikazanoj jednim nizom pravilnih uvojaka, tako i na pravilno oblikovanim ušima. Na isti način su izvedene i crte lica, gdje su oči označene kopcima i udubljenom zjenicom, nos pravilan, a usta malo razvučena. Slično je izvedena i glava Pluta u liku djeteta. Nabori hlamide, koja s lijevog ramena pada na postament (hermu), i životinjski likovi izvedeni su s duboko isklesanim linearnim crtama. Figura božanstva, gledano u cjelini, usprkos punašnosti, kao i prikazu nogu bez muskulature nalik na stupove s glomaznim stopalima, zajedno sa sumarno prikazanom šakom desne ruke s marsupijem, posjeduje umjetničke kvalitete i vjerojatno je isklesana u jednome od poznatih obrtničkih središta. Prema šaci desne ruke izvedenoj

Sl. 4. Statueta Apolona iz Ulpijane

istovjetno kao kod prethodne statuete Merkura, ali s razlikom u stilu izrade, što je stvar majstora-klesara, koji je bio nadaren, najvjerojatnije također pripada obrtničkoj proizvodnji Ulpijane iz 2. ili 3. stoljeća.

Statuarne skupine boga Merkura pronalaze se širom Carstva, gdje su one s više pratilaca prisutne kao kod ostvarenja Lizipovog predanja "Hermes na odmoru",¹⁴ također i kod uobičajenih stojećih prikaza božanstva u

⁷ BRUNŠMID, 1914, 220-221, br. 29.

⁸ U drugim dijelovima Dardanije, statuete Merkura, koje su malobrojne, većinom su rustične, usp. DOBRUNA-SALIHU, 2008, 270-273, br. 2, 3 iz Skupija i područja današnjeg Tetova. Nasuprot tome, figurica iz Medijane, koja pripada uvozu, predstavlja vrlo lijep rad, usp. DRA, 1991, 22-23, br. 10.

⁹ Usp. ZOTOVIĆ-ŽUNKOVIĆ, 1959, 213, sl. 2; VUČKOVIĆ, 1972, 30-31, br. 30; TADIN, 1979, 16-17, br. 23, 26, T. 15, sl. 22, 25.

¹⁰ Otkrivena je u jednoj građevini i pobranjena u Muzeju Kosova pod inv. br. 127, usp. ČERŠKOV, 1969, 72-73, sl. 32; ARHEOLOŠKO BLAGO, 1998, 600, br. 242. godine 1998. oduzeta je u Beograd, gdje se nalazi i danas. Interpretacija: DOBRUNA-SALIHU, 2008, 273-274, br. 6, T. 2, sl. 6.

¹¹ LIMC 1992, 519, br. 229.

¹² BRUNŠMID, 1914, 221, br. 31; TADIN, 1979, 16-17, br. 25, T. 15, sl. 24.

¹³ JOVANOVIĆ, 1975, 58, br. 6, T. 6, sl. 7.

¹⁴ LIMC 1990, 369, br. 964, 965.

Sl. 5. Statueta Venere iz Vendenisa

skulpturi i reljefu, uglavnom na arama.¹⁵ Međutim, na sličnost s ovim primjerkom nismo naišli, osim donekle u jednoj statuarnoj skupini koja se nalazi u muzeju Louvre,¹⁶ gdje je ovo božanstvo također prikazano s istim pratiocima, ali bez Pluta.

Posljednja statueta za sada iz ovog središta jest statueta Apolona (*Apollo*). Figurica visine 11,5 cm nije očuvana u cjelini, otkinuta joj je cijela desna ruka, nedostaju atributi i površina joj je prilično oštećena korozijom, koja je najviše oštetila lice i frizuru (sl. 4).¹⁷ Mladi bog je prikazan nag u stojećem stavu s osloncem tijela na desnoj nozi, a lijeva noga je prebačena preko desne oslanjajući se samo prstima. Lijeva ruka savijena je u laktu. Glava, u skladu sa stavom tijela finih crta, okrenuta je udesno i sasvim malo nagnuta. Lice je blagih crta s precizno i plastično prikazanim pojedinostima, a također i kosa je razdijeljena po sredini, čiji su uvojci na vrhu vezani u čvor (*krabylos*), svojstven Apolonu, dok ostatak kose uokviruje lice u obliku vijenca i završava s dva uvojka koji padaju na ramena. Također je i stražnja strana figurice brižljivo obrađena.

Ova figurica, s osnovnim odlikama Praksitelove skulpture, oponaša grčki izvornik u mramoru koji je nastao u doba helenizma, a izradio ju je nepoznati umjetnik pod utjecajem Praksitelovog stila s osloncem tijela na lijevoj ruci. S tog aspekta najbližnja je četirima statuarnim ostvarenjima bliskog tipa: Praksitelovim

“Satiru na odmoru” i *Apollonu Lykeiosu*,¹⁸ Skopasovom *Potbosu*¹⁹ i osobito je bliska ostvarenju kipara iz 2. st. pr. Kr. Timarhidesa, *Apollonu Kitharoidosu*, gdje je božanstvo prikazano s lijevom rukom oslonjenom na kitaru, a čija se najbolja kopija nalazi u Kireni.²⁰

Od Apolonovih statueta u bronci, najviše analogija nalazimo na dvije statuete iz Montreala i Reimsa u Francuskoj, gdje mladi bog drži desnu ruku na glavi, a lijevom je rukom oslonjen na kitaru.²¹ U istom stavu i prekrštenih nogu, ali odlomljene podlaktice lijeve ruke i bez potpornja Apolon je prikazan i na statueti iz Ulpije Trajane Sarmizegetuse u Daciji, gdje, s obzirom da desnom rukom, čini se, drži *plectrum*, možda ukazuje također na kitaru.²² Apolona oslonjenog na kitaru i prekrštenih nogu, ali s desnom rukom spuštenom niz tijelo nalazimo i kod dva primjerka.²³ Sličnog stava je i jedna statueta iz Panonije, ali s odlomljenom šakom lijeve ruke i bez potpornja, koja po položaju tijela, nogu i osobito glave nagnute udesno, s frizurom začesljanom u obliku vijenca s uvojcima na ramenu, pokazuje sličnost s našom statuetom, ali s razlikom u obradi.²⁴ I ova figurica izgleda da u desnoj ruci drži *plectrum*. U usporedbi s ovim figuricama, kod kojih je, nasuprot manjeg broja gdje u sadašnjem stanju nema nikakvog oslonca, većinom prikazan naslonjen na kitaru, reklo bi se da bi i naša statueta mogla prikazivati Apolona oslonjenog na kitaru

¹⁵ REINACH, 1987a, 174, br. 3, 4, 6-8; LIMC 1992, 549-551, br. 503-508, 515 (najveći broj ara potječe iz Galije).

¹⁶ REINACH, 1987a, br. 4.

¹⁷ Otkrivena je 1956. godine prilikom zemljanih radova na nalazištu “Gradina”, južno od južne strane zidina Ulpijane i pobranjena u Muzeju Kosova pod inv. br. 82., usp. NIKOLIĆ, 1957, 265 i d.; E. ČERŠKOV, 1969, 72, sl. 30; SREJJOVIĆ - CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, 1987a, 76, br. 29; ARHEOLOŠKO BLAGO, 1998, 597, br. 236. godine 1998. odnesena je u Beograd, gdje se nalazi i danas.

¹⁸ PICARD, 1948, 510; BIEBER, 1955, sl. 17; LIMC 1984, 193-194, br. 39 f-z.

¹⁹ LIPOLD, 1950, T. 91/3.

²⁰ BIEBER, 1955, sl. 678-679; LIMC 1984, 257, br. 586.

²¹ LEBEL, 1962, 15-16, br. 4, T. 3; de RIDER, 1913, 18, br. 1057, T. 62.

²² ALICU - POP - WOLLMANN, 1979, 143, br. 371.

²³ REINACH, 1987, 241, br. 4, 254, br. 5.

²⁴ TADIN, 1979, 11-12, br. 8, T. 4, sl. 8 a, b (otkrivena je u današnjim Martincima).

(liru). Usprkos tome, jedno je sigurno, predstavljajući veoma dobru repliku, koju obilježavaju gracioznost i elegancija, nastalu u ranom razdoblju Carstva, za vrijeme vladavine Hadrijana, pripada uvozu iz nekog poznatog umjetničkog središta, a u Ulpijani je bila korištena kao kućni lararija ili ukras.

Jedna statueta potječe s ozemlja Ulpijane, otkrivena u naselju i postaji *Vendenis* (Gllamnik). Predstavlja Veneru (*Venus*), kojoj nedostaje desno stopalo s dijelom noge do članka i lijevo stopalo, dok je ostali dio figurice dobro očuvan. Visine 7,6 cm, pokrivena je tamnozelenom patinom, mjestimice s prirodnom sivom bojom kovine (sl. 5 a, b).²⁵ S laganim okretom nagog tijela ulijevo, boginja je prikazana u stojećem stavu s osloncem tijela na lijevoj nozi, dok je desnu, savijenu u koljenu, lagano povukla unatrag. Ona se nalazi u trenutku njegovanja, uređivanja kose, koja je s varijantama izrađena po uzoru na Praksitela i njegovu školu.²⁶ Obje ruke ima savijene u laktovima. Lijevom, uzdignutom do visine ramena, pridržava uvojak kose odvojen od tijela. Desnom rukom, nešto većih dimenzija, podignutom prema licu uvis, iznad glave, drži predimenzionirano zrcalo (*speculum*) s dugačkom drškom prislono na unutrašnji dio podlaktice. Glava je okrenuta udesno, u tričetvrt profilu, s pogledom prema zrcalu. Kosa, razdijeljena po sredini, pažljivo je očešljana u gustim uvojcima, koji su na potiljku zavezani u čvor od kojeg se odvajaju dva uvojka i padaju na ramena. Nju krasi prilično izražajna dijadema u obliku vijenca. Dok su pojednostoj lica obrađene graviranjem, tijelo je obrađeno pažljivo, s prirodno izvedenim anatomskim pojednostojima, što je prisutno i na stražnjoj strani. Ovaj kip, gledan u cjelini, predstavlja vrlo lijep rad dobrih proporcija, koji je vjerojatno izrađen po uzoru na neki dobar helenistički rad u nekom od poznatih obrtničkih središta.²⁷ Prema tome, najvjerojatnije se radi o uvozu, u korist čega govori i mjesto nalaza, gdje je, prema svemu sudeći, stajala na oltaru (*lalarium*) raskošne građevine s mozaikom. Iako je teško odrediti točnu vremensku pripadnost,²⁸ analogno figuricama ove božice iz središta drugih provincija boljeg provincijskog rada i uvezenih tijekom 2. st. ili prve polovine 3. stoljeća,²⁹ moguće je da i ova statueta pripada tom razdoblju.

Prikazi Venere sa zrcalom u trenutku njegovanja, koju u cijeloj Dardaniji predstavlja jedan jedini primjerak,³⁰ nisu rijetki u drugim područjima Carstva. Boginja, koja češće drži zrcalo u lijevoj ruci, a rjeđe u desnoj, u više primjera prikazana je, kao u našem primjeru, kako uređuje kosu,³¹ ili pak s češljem, a rijetko s jabukom ili bez nje.³² Između njih najviše analogije s našom figuricom možemo naći

kod tri primjerka, gdje boginja jednom rukom također pridržava uvojak kose. Kod jednog, gdje je prikazana poluodjevena, sličnost nalazimo po cjelokupnom položaju (tijela, glave i ruke kojom drži uvojak) s razlikom u prikazu zrcala premalih dimenzija,³³ dok kod drugoga, vrlo dobre obrade, po položaju tijela i lijeve ruke kojom drži uvojak kose, a kod trećeg primjerka, rustične izrade, jedino po rasporedu zrcala velikih razmjera i ruke s uvojkom kose.³⁴

Zadnja brončana statueta s prikazom božanstva do sad nađena na Kosovu potječe iz okolice današnje Peći. Predstavlja Marsa (*Mars*) u stojećem stavu na niskom okruglom postolju, visine 7,2 cm (sl. 6).³⁵ S glavom u profilu na desno, težina tijela počiva na desnoj nozi, dok je lijeva blago povučena unatrag. Figurica je očuvana u cjelini, osim oštećenja pojedinosti na glavi i površine korozijom, koje je očišćena. U liku mladolikog muškarca, božanstvo je prikazano u ratničkoj opremi: s plaštom (*paludamentum*), kacigom s perjanicom (*crista*), oklopom (*lorica*), malim ovalnim štitom (*scutum*) i kopljem (*hasta*), koje nedostaje, što je čest slučaj i kod drugih statueti. Cjelokupna obrada predstavlja provincijski rad serijske proizvodnje iz 3. stoljeća.

Ova statueta se može vezati za tip Marsa osvetnika (*Ultor*),³⁶ ali u inverznom stavu tijela s glavom u profilu i u liku mladog boga, bez brade. Statueta iz drugog središta Dardanije, areala Naisa, gdje je također prikazan u ratničkoj opremi, odgovara ovom tipu i po stavu i po prikazu u liku bradatog božanstva,³⁷ koji je izvorna tvorevina rimske umjetnosti i nalazi se na mjestima dokle su dopirale rimske legije.³⁸ U usporedbi s drugim statuetama, iako na sličnom ikonografskom prikazu s našom statuetom, Mars je prikazan i na statueti iz Siscije

Sl. 6. Statueta Marsa iz Peći

²⁵ Pripada slučajnom nalazu na privatnom posjedu mještana H. Islamija blizu raskošne građevine s mozaikom, usp. DOBRUNA-SALIHU, 1995, 78-80, sl. 1 a, b.

²⁶ Usp. BIEBER, 1955, sl. 36-39 portretne statue u ikonografiji Venere; ISTA, 1977, sl. 225, 226, 228 Afroditu - Venera.

²⁷ Poznato je da je Praksitelova skulptura u rimskoj umjetnosti, koja je najviše oponašana, rađena po uzorima helenističko-rimskih kopija njegovih djela, usp. BIEBER, 1955, 98.

²⁸ NEUGEBAUER, 1921, 111 ističe da je datiranje figurica u bronci vrlo komplicirano, s obzirom da stilske osobine nisu toliko izražene da bi bile ključnim elementom u vremenskoj determinaciji spomenika.

²⁹ Usp. VELIČKOVIĆ, 1972, 38-39, br. 51-53 a, b; TADIN, 1979, 13-15, br. 14, 17-19, T. 8-11, sl. 14, 16-18 za Gornju Meziju i južni dio provincije Panonije.

³⁰ Iz područja Dardanije još tri figurice Venere potječu iz Naisa, ali one su mjesne proizvodnje i boginja je prikazana s drugim atributima, usp. DRČA, 1991, 21-22, br. 7-9.

³¹ Usp. REINACH, 1897a, 361, br. 6, 7; ISTI, 1904, 105, br. 8, 106, br. 6; ISTI, 1910, 202, br. 1; LIMC 1997, 208-209, br. 165-167.

³² Usp. REINACH, 1987a, 361, br. 2-5, 9, 10; LIMC 1997, 208-209, br. 163, 164, 173-175, 177; VELIČKOVIĆ, 1972, 42-43, br. 59 (iz areala Viminacija); TADIN, 1972, 15, br. 20, T. 12, sl. 19 a, b (iz Murse).

³³ REINACH, 1910, 202, br. 1.

³⁴ LIMC 1997, 208, br. 165, 166.

³⁵ ANTIČKA BRONZA, 1969, br. 86; VELIČKOVIĆ, 1972, 18-19, br. 9. Okolnosti nalaza nisu poznate, ali vjerojatno je slučajno otkrivena u prvoj polovini 20. stoljeća. Nalazi se u Narodnom Muzeju u Beogradu pod inv. br. 2783/III.

³⁶ DAREMBERG - SAGLIO, 1905, 1607 i d.

³⁷ DRČA, 1991, 20-21, br. 4.

³⁸ Usp. de RIDER, 1913, br. 484, 667, 1043.

Sl. 7. Statueta slona iz Ulpijane
Sl. 8. Aplikla poprsja Merkura iz
Suhareke

u provinciji Panoniji,³⁹ najveću sličnost nalazimo na statuetama Marsa iz današnjeg Berg Isel-a u Austriji.⁴⁰ Prema tome, mjesto proizvodnje možda najprije treba tražiti izvan Kosova, gdje je dospio uvozom za potrebe legionara.

Od animalnih statueta u bronci za sada raspolažemo jedino s figuricom slona (*elephantus*) pronađenom u gradiću Orahovcu (Rahovec) blizu Prizrena. Visine 18 cm zajedno s pravokutnom pločicom (postoljem) i dijelom za učvršćivanje, te dužine 14,3 cm, dobro je očuvana (sl. 7).⁴¹ Cijela površina slona je ukrašena urezanim kosim crtama suprotnoga smjera, stvarajući kvadratiće ispunjene kružićima u vidu oklopa, što djeluje prilično dekorativno. On je prikazan sa svim pojedinostima u laganom pokretu s desnom prednjom nogom isturenom naprijed i surlom

podignutom uvis s nosnicama na vrhu, a u korijenu surlle ističu se usta s obje kljove. Oči s naglašenim "trećim kopcima" iznad velikih ušiju - u skladu s hodanjem - u vodoravnom položaju te repić upotpunjuju figuricu koja djeluje prilično naturalistički. U cjelini predstavlja vrlo lijep rad, finih modelacija i proporcija, i vjerojatno pripada uvozu s kraja 1. i početka 2. stoljeća, a koji je služio kao ukras.

Statuete slona rijetko su nalažene i u drugim provincijama Carstva, gdje do sad nismo mogli naći nijednu analogiju s našim primjerom.⁴²

II. Izradvine ukrasno-simbolične naravi

- dvije aplikle

Jedna aplikla je u obliku poprsja boga Merkura (*Mercurius*), koja je nađena u selu Studenčan blizu današnje Suhareke. Visine 15 cm, mjestimice s tamnozelenom patinom, osim slomljenog desnog ramena i krilca, kao i jedne pukotine s ove strane vrata, poprsje je dobro očuvano (sl. 8 a, b).⁴³ Figura nagog božanstva s dječaćkim crtama lica je modelirana s dobro prikazanim svim pojedinostima, a koje vrlo jasno ističu njegovu dob. Na diskretno okrenutoj glavi, s malim krilcima na desnoj strani, sve crte ovalnog lica s malo punijim obrazima i visokim čelom pravilno su izvedene. Krupne oči, s naglašenim kopcima i udubljenim zjenicama, širom su otvorene. Iznad njih naziru se obrve. Nos je širok, usta,

³⁹ TADIN, 1979, 15, br. 21, T. 13, sl. 20.

⁴⁰ FLEISCHER, 1967, 53-54, br. 42-44.

⁴¹ Okolnosti otkrivanja nisu poznate, usp. ČERŠKOV, 1969, 72, sl. 27; ARHEOLOŠKO BLAGO, 1998, 647, sl. 304. Do 1998. godine nalazila se u Muzeju Kosova, pod inv. br. 972, a te godine odnesena je u Beograd, gdje se nalazi i danas. Interpretacija: DOBRUNA-SALIHU.

⁴² Usp. REINACH 1897a, 766, br. 1, 22f; ISTI, 1904, 223, br. 1; ISTI, 1910, 527, br. 4, 5, gdje je zadnja statueta s odlomljenim rilom oklopljena.

⁴³ DOBRUNA-SALIHU, 2008, 267-270, br. 1, T. 1, sl. 1; ISTA 2008a, 9 i d., sl. 2 a, b. Otkrivena je 2001. godine u privatnom posjedu B. Kabašija prilikom otvaranja jednog kanala i nalazi se u Arheološkom muzeju u Prizrenu.

napućenih usana, su mala i diskretno otvorena, a jedna se mladenačka rupica nalazi usred brade. Kovrčasta kosa, podijeljena po sredini, pada s obje strane pokrivajući uši do zatiljka. Poredana u pravilnim uvojcima, koji su sprijeda sastavljeni od tri urezana polukrugova, a straga od punih krugova, djeluje dosta stilizirano i geometrizirano. I površina malih krila na tjemenu je ukrašena slično urezanim polukrugovima, koji, poredani u obliku ljsaka šišarke, vjerojatno predstavljaju perje. To isto se nalazi i na lučnoj karici na dnu poprsja s nabujalim grudima, koja je možda bila samo ukrasne prirode, dok je druga obična karika na zatiljku imala praktičnu svrhu jer se kroz nju provlačila kuka, koja nije sačuvana.

U drugim dijelovima Dardanije do sad nije pronađena nijedna druga aplika ovog božanstva, dok je u ostalim područjima-provincijama poznato oko 30 primjeraka sličnih aplika, također u liku dječaka ili mladića.⁴⁴ Na pojedinim primjercima smo naišli i na analogije, s malim razlikama, kao što je slučaj s aplikom iz Siscije u Panoniji, a razlikuje se po karici koja se nalazi na tjemenu i nepostojanju donje karike.⁴⁵ U drugim područjima u najviše slučajeva mladi bog nosi petas s karikom između krilaca. Jedan takav se nalazi u Museo Nazionale u Napulju i drugi u Palazzo Conservatori u Rimu, gdje je sačuvan zajedno s kantarom.⁴⁶ Kod jednog primjerka koji se nalazi u gradskom muzeju u Ennsu, u Austriji, prisutna su dva elementa slična našem primjerku: način češljanja kose u pravilnim spiralastim uvojcima s karikom na tjemenu, s razlikom u drukčijoj stilskoj obradi, i s drugom karikom na donjem dijelu poprsja, koja je služila za pričvršćivanje, čime se udaljava od funkcije utega.⁴⁷

Na temelju usporedbe s drugim primjercima te karike na dnu poprsja, ova aplika prije bi imala dekorativno-simboličku namjenu u transportnim kolima ili u kući nekog trgovca, nego praktičnu svrhu kao uteg. Međutim, u obje namjene je u skladu s prirodom Merkura (Hermesa) kao božanstva trgovine, koji se smatra i otkrivačem mjera za dužinu i težinu.⁴⁸ Bez obzira na namjenu, i usprkos stilizaciji nekih pojedinosti, predstavlja dobar rad, vjerojatno mjesne radionice (ulpijanske). Međutim, teško je odrediti točnu kronološku pripadnost, jer geometrizacija uvojaka kose ne znači mnogo, već se to može učiniti prema dužini kose, pa bi tako mogla pripadati samom početku 3. stoljeća.⁴⁹

Druga aplika je u obliku ženske glave, koja potječe iz Ulpijane (sl. 9).⁵⁰ Glava je očuvana dobro, osim oštećenja na tjemenu, gdje su ostali ostatci nečega, za sada neodređenog, što je nosila na vrhu glave (dijadema?), a što otežava njenu identifikaciju. Izrada je solidna sa

Sl. 9. Aplika glave žene iz Ulpijane

svim urezanim pojedinostima na okruglom licu. Oči, nasuprot stilizaciji, gotovo okruglog oblika, modelirane su s gornjim kopcima, šarenicom i izdubljenom zjenicom, a iznad njih ističu se lukovi obrva, koji su spojeni s ponešto predugačkim nosom, dok su jedino poluotvorena usta uništena. Kosa, razdijeljena po sredini, u pravilno gustim uvojcima koji su također izvedeni urezima, pokrivajući uši pada s obje strane lica, a na potiljku je skupljena u pundu. Ona odgovara frizuri koju su nosile carice iz druge polovine 2. stoljeća, na temelju čega bi aplika trebala pripadati kraju 2. ili početku 3. stoljeća.⁵¹ Najvjerojatnije je izrađena u domaćoj radionici.

III. Predmeti praktične svrhe

- Ovu skupinu čine tri svjetiljke i jedna žlica.

Sve tri svjetiljke (*lucernae*) potječu iz areala Ulpijane i dobro su očuvane. Dvije od njih pripadaju skupinama figuralnih svjetiljaka.

Dva primjerka su otkrivena istodobno na istom mjestu, u selo Dobrotin kod gradića Lipjan.⁵² Obje pripadaju dobro poznatim tipovima.⁵³

Jedna svjetiljka, na niskoj zvonolijkoj nožici, je većih dimenzija: duž. 21,5 x vis. 13,2 x šir. 7,2 cm i pokrivena plemenitom patinom (sl. 10). Izduženog je kruškolikog oblika i cijelom dužinom obrubljena, a na udubljenoj površini nalaze se otvori - trolisni na disku za ulijevanje goriva i kružni na nosu za stijenj. Glavno joj je obilježje završetak masivne savijene drške prema disku u obliku tragične ženske maske, ispod čije se brade nalazi palmeta kojom dodiruje disk. Glava maske s *onkosom* ima jako lijepo obrađeno lice i kovrčastu kosu. Ispod nosa nalazi se otvor za pričvršćivanje lanca dužine 57 cm, koji završava kukom i šiljkom za vješanje svjetiljke, koja u cjelini djeluje vrlo lijepo.

⁴⁴ LIMC 1992, 517.

⁴⁵ BRUNŠMID, 1914, 222, br. 33.

⁴⁶ LIMC 1992, 517, br. 210, 212.

⁴⁷ LIMC 1992, 542, br. 430.

⁴⁸ SREJJOVIĆ - GERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, 1987, 475.

⁴⁹ Sličnu dužinu kose s pravilno poredanim uvojcima kose nalazimo na apliki poprsja mladića iz Trnave kod Zagreba, usp. TADIN, 1979, 40, br. 113, sl. 108.

⁵⁰ Okolnosti nalaza nisu poznate, usp. ČERŠKOV, 1969, sl. 23. Interpretacija: DOBRUNA-SALIHU.

⁵¹ Usp. FITTSCHEN, 1982.

⁵² Pripadaju slučajnom nalazu pri zemljanim radovima, godine 1961, u jednoj kasnoantičkoj ostavi novca i drugih predmeta na mjestu "Rog" gdje se nalaze ostatci manjeg antičkog naselja, odakle su pohranjeni u Muzeju Kosova pod inv. br. 973, 974, usp. ČERŠKOV, 1964, 318 i d., sl. 1-4, koji se bavio cijelim nalazom; ISTI, 1969, sl. 9-11; ANTIČKA BRONZA, 1969, 135, br. 265; ANTIČKI TEATAR 1979, 158, br. 197; ARHEOLOŠKO BLAGO 1998, 639, br. 298, 299. Godine 1998. obje svjetiljke odnesene su u Beograd.

⁵³ Klasifikaciju svjetiljaka po skupinama i tipovima v. kod: H. Loeschke, 1919, i d.; D. Ivanyi, 1936.

Sl. 10. Svjetiljka sa završetkom drške u obliku tragične ženske maske iz Dobrotina kod Lipjana

Sl. 11. Svjetiljka s ukrasnim nastavkom drške u obliku polumjeseca iz Dobrotina kod Lipjana

Brončane svjetiljke s tragičnom ženskom maskom pronađene su i u drugim područjima Carstva, gdje možemo pronaći i analogije. Osobito ih je velik broj posvjedočen u Pompejima i Erkulanu, gdje osim maske, kod ovih svjetiljaka, drška završava i životinjskom glavom.⁵⁴ Susrećemo ih i u susjednim provincijama, koje su veoma bliske našoj svjetiljci, s manjim razlikama, osobito u očuvanju lanca kod našeg primjerka. Ti primjerci potječu s ozemlja Viminacija u Gornjoj Meziji,⁵⁵ iz Stena u Makedoniji,⁵⁶ iz Cibala u Panoniji,⁵⁷ iz Argirunta (kod Jadera) u Dalmaciji, s razlikom kod zadnjeg u položaju drške s maskom koja lebdi u zraku,⁵⁸ što imamo i na dvije svjetiljke iz Akvileje⁵⁹ i Louvrea.⁶⁰ U bližim područjima pronađene su i same aplikacije (završetci) svjetiljaka u obliku tragične ženske maske, kao što su dva primjerka iz Basijane i Siscije u Panoniji.⁶¹ Od svih tih primjeraka najbliže analogije našoj svjetiljci, s obzirom na masku, predstavljaju svjetiljka iz Cibale, maska iz Basijane i svjetiljka iz Louvrea. Ipak još češće su prisutne svjetiljke istog kruškolikog oblika, jer ovaj tip brončanih svjetiljaka, bez obzira na prikaze kojima završavaju drške - u obliku polumjeseca ili životinjske glave - je najbrojniji, i kao takav nalažen je širom Carstva. I između njih možemo naći analogija. Iz bližih područja imamo je kod tri primjerka iz Gornje Mezije: jedne svjetiljke iz današnjeg Boljetina kod Donjeg Milanovca s drškom u obliku polumjeseca i dvije iz Transiderne - jedne očuvane bez drške, za koju se pretpostavlja da je mogla imati kao završetak tragičnu masku, i druge od koje je ostala samo drška sa završetkom u obliku glave barske ptice.⁶² Analogiju također pronalazimo i kod primjeraka pronađenih u drugim dijelovima Carstva, kao kod dva primjerka iz

Britanskog muzeja, kod kojih drška završava glavom lava, odnosno konja.⁶³

U vezi podrijetla i datiranja ovog tipa svjetiljaka poznato je da Ch. Picard, oslonivši se na masku, smatra da je taj tip helenističko-egipatskog podrijetla te svjetiljke ovoga tipa smatra proizvodom aleksandrijskih toreutičkih radionica 1. st. pr. Kr, odakle su bile izvožene u druge krajeve.⁶⁴ Međutim, iako je ovo mišljenje uvaženo s naglaskom na mjesto proizvodnje,⁶⁵ E. Čerškov, oslonivši se na dataciju većine autora u 1. st. po. Kr, predložio je i mogućnost postojanja jednog središta na ozemlju Carstva, koje je do prve trećine 1. st. po Kr. proizvodilo brončane replike helenističkog prototipa ovih svjetiljaka, što može ukazivati na približno datiranje i naše svjetiljke - negdje u početak 1. st.⁶⁶ Ali, treba imati u vidu da je ovaj tip svjetiljaka datiran tijekom 1 stoljeća, a pojedini primjerci i do kraja 1. i početka 2. stoljeća.⁶⁷ Tim više, postoji i mišljenje da je njihova proizvodnja, bilo u okviru aleksandrijskih radionica, bilo u okviru nekog drugog proizvodnog središta pod utjecajem tih radionica, morala trajati dulje, i nakon 1. stoljeća.⁶⁸ Međutim, sve su do sada otkrivene svjetiljke ovog tipa datirane u spomenutom kronološkom intervalu. Što se tiče njenog podrijetla, najvjerojatnije pripada italском uvozu iz Akvileje u smislu trgovačkog središta, a u korist ove pretpostavke govori i najslabija maska iz Basijane, za koju se smatralo da je stigla posredstvom akvilejskog tržišta kao aleksandrijski proizvod.⁶⁹ Može se reći da ovi primjerci brončanih svjetiljaka s maskom najvjerojatnije potječu iz iste radionice.

Druga svjetiljka manjih je dimenzija: duž. 12,6 x vis. 3,3 x šir. 7,1 cm s diskom okruglog oblika s profiliranim okvirom i trokutastim završetkom nosa (sl. 11). Njezina

⁵⁴ MENZEL, 1954, 106; VALENZA, 1977, 160, T. 75, br. 12.

⁵⁵ CERMANOVIĆ, 1959, 203-204, sl. 1-2.
⁵⁶ SOKOLOVSKA, 1975, 183-184, 190, T. 4/1.

⁵⁷ ŠMACELJ, 1966, 40, T. 3-4.

⁵⁸ ABRAMIĆ, 1909, 65, sl. 25; G. Bravar, 2002, 499, 501, sl. 27 (današnji Starigrad kod Zadra).

⁵⁹ BRUSIN, 1929, 191, sl. 132

⁶⁰ de RIDDER, *Les bronzes antiques du Louvre*, 2, Paris 1915, br. 3507.

⁶¹ BRUNŠMID, 1914, 250, br. 175-176; VIKIĆ-BELANČIĆ, 1975, 152, br. 1107, 1108, T. 52, sl. 1-2, T. 53, sl. 1.

⁶² CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, 1983, 49-52, sl. 1, 3 svjetiljke iz Transiderne s kraja 1. i početka 2. st.; KRUNIĆ, 1994, 81-85, sl. 1 a, b, 2 a, b. svjetiljka iz Boljetina

⁶³ WALTERS, 1914, 15, T. 6, sl. 85, T. 7, sl. 84.

⁶⁴ PICARD, *RA XLV*, 1955, 1-2, 63 i d., 68.

⁶⁵ CERMANOVIĆ, 1959, 204, koja je svjetiljku iz Viminacija, smatrajući je aleksandrijskim proizvodom, i datirala u 1. st. pr. Kr.

⁶⁶ ČERŠKOV, 1964, 322-323.

⁶⁷ Usp. bilj. 62 za svjetiljke iz Transiderne.

⁶⁸ Usp. bilj. 57, 44.

⁶⁹ VIKIĆ-BELANČIĆ, 1975, 66.

Sl. 12. Svjetiljka u obliku glave satira iz Ulpijane

Sl. 13. Spatula s ukrasom u obliku životinjske glave dupina iz Ulpijane.

glavna osobitost je ukrasni nastavak male prstenaste drške u obliku polumjeseca (lunule). Na disku su raspoređena četiri manja okrugla otvora za ulijevanje ulja, dok se u sredini nalazi valjkasto ispupčenje, gdje Čerškov pretpostavlja da je stajala figurica ptice, koja je nestala. Oslonivši se na jednu brončanu svjetiljku ovog tipa iz Britanskog muzeja sa sličnom drškom, na kojoj je figurica orla,⁷⁰ on predlaže da izgubljena brončana figurica iz ostave u stvari predstavlja orla koji je bio dijelom ove svjetiljke.⁷¹ U tom slučaju trebala bi pripasti skupini figurálnih svjetiljaka. Inače, i ona ima lanac za vješanje. On je trokrak i dvije ušice se nalaze na spoju diska i nosa, a treći na dršci.

Brončane svjetiljke s ukrasom drške u obliku lunule vrlo često se pojavljuju širom Carstva,⁷² gdje su najbrojnije one kruškolike.⁷³ Prema mišljenju H. Menzela, i svjetiljke s ovakvom drškom su helenističkog podrijetla.⁷⁴ Između mnogobrojnih primjeraka svjetiljaka s ovakvom drškom možemo naći i analogija s našim primjerkom. Iz susjednih područja nalazimo je u Gornjoj Meziji kod svjetiljke iz Transiderne,⁷⁵ a iz provincije Panonije, gdje su vrlo dobro zastupljene, najviše analogija nalazimo kod dva primjerka - iz Siscije i današnjeg Pečuha, s razlikom u volutama i završetku nosa.⁷⁶ Što se tiče analogija s drugim primjercima, vidjeli smo da ih možemo naći i u Britanskom muzeju.⁷⁷ Na temelju datiranja ovog tipa svjetiljaka, a koje je S. Loeschke smjestila u prvu polovinu 1. stoljeća,⁷⁸ Čerškov vrijeme izrade naše svjetiljke datira u sredinu 1. stoljeća.⁷⁹ Međutim, kako je isti tip svjetiljke s okruglim diskom i trokutastim završetkom nosa iz Transiderne datiran u kraj 1. i početak 2. stoljeća, onda bi proizvodnja ovog tipa trebala trajati i pola stoljeća. Unatoč

tome i kod ove svjetiljke, slično prijašnjem primjeru, svakako se radi o uvozu.

Treća svjetiljka je otkrivena u samoj Ulpijani. Za razliku od prethodnih svjetiljaka, ona je u obliku glave satira, koja zajedno s niskom nožicom ima sljedeće dimenzije: duž. 12,5 x vis. 5 cm (sl. 12).⁸⁰ Ona prikazuje mladog satira sa šiljatim kozjim ušima i malim rogovima, plastično i vrlo vješto obrađenog sa svim pojedinostima na licu. Krupne bademaste oči, sa širokim i naglašenim gornjim kopcima i urezanom velikom šarenicom, vrlo su izražajne, nos je pravilan s lijepo oblikovanim nozdrvama, dok se usta produljuju u nos u kojem je veliki otvor za stijenj. Na vrhu glave, uz dršku, nalazi se drugi veliki otvor valjkastog oblika za ulijevanje ulja. Drška završava pločom sročoliktrokutastog oblika spojenom za okvir otvora, na čijoj sredini se nalazi ušica za pričvršćivanje lanca izrađenog iz dvostrukih karičica, a koji završava zvonolikom kukom za vješanje. Najvjerojatnije i ova svjetiljka pripada uvozu.

Svjetiljke u obliku glave satira i silena u terakoti i bronci nalazimo diljem Carstva.⁸¹ Međutim, na temelju slikovne građe koja nam je bila na raspolaganju, blisku analogiju s našim primjerkom nismo mogli naći, već sličnu konstrukciju otvora za stijenj nalazimo i kod svjetiljaka u obliku ljudske glave profanog karaktera.⁸²

Za sada posljednji primjerak predmeta praktične svrhe u bronci predstavlja jedna žlica (*ligula*) iz Ulpijane duž. 12 cm (sl. 13).⁸³ Dugačke je drške, tamnozeleno patine, s jako lijepim ukrasom. Pri dnu završava jednim konkavnim zadebljanjem i šiljasto, dok je pri vrhu ukrašena s dva prstena i jednim lukom sastavljenim od dva dijela - jednog u obliku životinjske glave (barske ptice) s krunicom listova, što čini glavni ukras, i drugog

⁷⁰ WALTERS, 1914, 13, T. 5, sl. 61.⁷¹ ČERŠKOV, 1964, 319.⁷² SZENTLÉLEKY, 1969, 14, ističe da su svjetiljke s polumjesečastim završetkom drške najuobičajeniji tip.⁷³ Usp. MENZEL, 1954, 106, 108, T. 98, br. 7, T. 90, br. 3; VIKIĆ-BELANČIĆ, 1975, 65; KRUNIĆ, 1994, 81 i d., sl. 1 a, b sa ostalom literaturom.⁷⁴ MENZEL, 1954, 106.⁷⁵ ČERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, 1983, 49 i d., sl. 2, datirana u kraj 1. st. i početak 2. st.⁷⁶ IVANYI, 1935, T. 60, sl. 2, 3, datirane u 1. st.; VIKIĆ-BELANČIĆ, 1975, T. 50, sl. 5.⁷⁷ Usp. bilj. 70, T. 7, sl. 73, 101.⁷⁸ LOESCHKE, 1919, 453 (256), T. 21.⁷⁹ ČERKOV, 1964, 324.⁸⁰ Pronađena je na sjevernoj nekropoli i pobranjena u Muzeju Kosova pod inv. br. 34, usp. ARHEOLOŠKO BLAGO, 1998, 596, br. 235. Iste godine odnesena je u Beograd, gdje se nalazi i danas. Interpretacija: DOBRUNA-SALIHU.⁸¹ Usp. VIKIĆ-BELANČIĆ, 1975, 147, br. 1079, T. 45, sl. 1 glava satira iz Pompeja u Arheološkom muzeju u Zagrebu; VELIČKOVIĆ, 1972, 94, br. 153 glava Silena u bronci iz Tauruna u Panoniji.⁸² Usp. VIKIĆ-BELANČIĆ, 1975, 152, br. 1106, T. 54, sl. 1, 1a svjetiljka iz Siscije.⁸³ Okolnosti nalaza nisu poznate, nalazila se u Institutu za zaštitu spomenika kulture u Prištini, sad se ne zna gdje je, usp. GASHI, 2007, 9, sl. 12. Interpretacija: DOBRUNA-SALIHU.

u vidu široke svinute trake - gdje se spaja sa žličicom pravokutnog oblika s uvučenim dužim stranama. Do sad, u dostupnoj slikovnoj građi nismo pronašli nijednu analogiju, osim, prema obliku žličice, jednu daleku sličnost s jednom medicinskom žlicom iz Siscije, ali znatno skromnijeg dekora.⁸⁴ Međutim, ipak, za sad teško je ustanoviti njenu pravu namjenu, jer i nije sigurno je li čitava. Unatoč tome, u cjelini predstavlja lijep rad, za koji bismo prije rekli da pripada uvozu, ali nije isključeno ni to da možda predstavlja i bolji domaći rad ulpijanske radionice.

Zaključak

Na kraju možemo reći da ovi predmeti, koji imaju analogije i u drugim dijelovima Carstva, najvećim dijelom ukazuju na grčke i helenističke uzore i većinom posjeduju visoke umjetničke kvalitete, a izrađeni su u poznatim obrtničkim središtima (statuete Apolona,

Venere, slona i svjetiljke), osim statuarne skupine Merkura koja najvjerojatnije pripada obrtničkoj proizvodnji ulpijanske radionice. Druge izrađevine (statuete Marsa, Minerve, Merkura i dvije aplike) su mjesne proizvodnje i predstavljaju provincijski rad.

Ova ostvarenja pokazuju da je potražnja za izrađevinama umjetničkog obrta u bronci, bilo uvezenima, bilo domaće proizvodnje, u središnjem dijelu Dardanije (današnjeg Kosova), bila značajna. Osobito od velikog značaja su svjetiljke koje su skupocjenije i teže dostupne, i kao takve nisu bile samo luksuz, nego su posjedovale i materijalnu vrijednost. Prema tome, sama činjenica da su na ozemlju Ulpijane pronađena tri primjerka brončanih svjetiljaka, ukazuje na visoku kulturnu i ekonomsku razinu stanovnika toga središta. Vjerojatno će daljnja arheološka istraživanja Ulpijane i cijelog ovog dijela Dardanije doprinijeti otkrivanju većeg broja izrađevina ove vrste.

⁸⁴ GREGL, 1982, 181, 188, br. 42, T. 6, sl. 4.

KRATICE:

AJA	<i>American Journal of Archaeology, Princeton, N.J.</i>
GjAlb-SerSbkHist	<i>Gjurmime Albanologjike - Seria e shkencave historike, Prishtinë</i>
GMKM	<i>Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, Prishtina 1 (1956)-9 (1969); Glasnik Muzeja Kosova, Prishtina 10 (1970-)</i>
JÖAI	<i>Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien</i>
Kosova	<i>Kosova, Prishtinë</i>
LIMC	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i>
OpA	<i>Opuscula Archaeologica, Zagreb</i>
RA	<i>Revue archeologique, Paris</i>
Starinar	<i>Starinar, Bograd</i>
VAMZ	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. s., Zagreb</i>
VHAD	<i>Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s. Zagreb</i>
ZborNMBgd	<i>Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu, Beograd</i>
ZborNMNiš	<i>Zbornik Narodnog muzeja u Nišu, Niš</i>

LITERATURA:

ABRAMIĆ 1909	<i>M. ABRAMIĆ, Untersuchungen in Norddalmatien, JÖAI 12, Bb. 1909, 14-119.</i>
ALICU - POP - WOLLMANN 1979	<i>D. ALICU - C. POP - V. WOLLMANN, Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa, BAR International Series 55, Oxford 1979.</i>
ANTIČKA BRONZA 1969	<i>Antička bronza u Jugoslaviji. Katalog, Beograd 1969.</i>
ANTIČKI TEATAR 1979	<i>Antički teatar na tlu Jugoslavije. Katalog, Novi Sad 1979.</i>
ARHEOLOŠKO BLAGO 1998	<i>Arheološko blago Kosova i Metohije od neolita do srednjeg veka. Katalog, Beograd 1998.</i>
BIEBER 1955	<i>M. BIEBER, The Sculpture of the Hellenistic Age, New York 1955.</i>
BIEBER 1977	<i>M. BIEBER, Ancient Copies. Contributions of the History of Greek and Roman Art, New York 1977.</i>
BRAVAR 2002	<i>G. BRAVAR, Bronzi romani Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Bronzi di età romana in Cisalpina. Novità e riletture, Antichità altoadriatiche 51, Trieste 2002, 499-509.</i>
BRUNŠMID 1914	<i>A. BRUNŠMID, Antikni figuralni brončani predmeti u hrvatskom Narodnom muzeju u Zagrebu, VHAD 13, 1913-14, 1914, 207-268.</i>
BRUSIN 1929	<i>G. BRUSIN, Aquileia, guida storica e artistica, Udine 1929.</i>
CERMANOVIĆ 1959	<i>A. CERMANOVIĆ, Rimska bronzana lampa iz okoline Požarevca, Starinar 9-10, 1958-59, 1959, 203-204.</i>
CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1983	<i>A. CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Bronzane lampe iz Tekije (Transiderna), ZborNMBgd 11- arheologija, 1983, 49-52.</i>
ČERŠKOV 1964	<i>E. ČERŠKOV, Kasnoantička ostava iz Dobrotina na Kosovu, GMKM 7-8, 1962-63, 1964, 318-324.</i>
ČERŠKOV 1969	<i>E. ČERŠKOV, Rimljani na Kosovu i Metohiji, Beograd 1969.</i>
DAREMBERG - SAGLIO 1900	<i>Ch. DAREMBERG - E. SAGLIO, Dictionnaire des Antiquites Grecques et Romaines 4 (K-M), Paris 1905, s.v. Mars, 1607-1623.</i>

- DINSMOOR 1921 W. B. DINSMOOR, *Attic building accounts. IV. The statue of Athena Promachos*, *AJA* 25/2, 1921, 118-129.
- DOBRUNA-SALIHU 1995 E. DOBRUNA-SALIHU, *Disa monumente plastike të kobës romake në rajonin e Llapit, Trashëgimia etnokulturore dhe historike e Llapit, Sesion Sbkencor (Prishtinë 16.-17. nëntor 1993.)*, Prishtinë 1995, 77-85.
- DOBRUNA-SALIHU 2008 E. DOBRUNA-SALIHU, *Realizimet skulpturore të perëndisë së tregtisë - Mërkur në Dardani gjatë antikitetit*, *GjAlb-SerSbkHist* 37, 2007, 2008, 265-282.
- DOBRUNA-SALIHU 2008a E. DOBRUNA-SALIHU, *Dy monumente të perëndive të vreshtarisë dhe tregtisë të zbuluara rishtas në Kosovë*, *Kosova* 29-30, 2007-2008, 2008a, 9-19.
- DRČA 1991 S. DRČA, *Sitna rimska bronzana plastika u Narodnom muzeju u Nišu*, *ZborNMN* 6-7, 1991, 19-42.
- FITTSCHEN 1982 K. FITTSCHEN, *Die Bildnistypen der Faustina Minor und die Fecunditas Augustae*, *Göttingen* 1982.
- FLEISCHER 1967 R. FLEISCHER, *Die römischen Bronzen aus Österreich*, Mainz 1967.
- GASHI 2007 L. GASHI, *Vita Ulpiana. Exhibition*, Prishtinë 2007.
- GIRARDI-JURKIĆ 2005 V. GIRARDI-JURKIĆ, *Dubovna kultura antičke Istre. I. Kultovi u procesu romanizacije antičke Istre*, Zagreb 2005.
- GREGL 1982 Z. GREGL, *Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske*, *VAMZ* 15, Zagreb 1982, 175-198.
- IVANYI 1935 D. IVANYI, *Die Pannonischen Lampen*, *Diss. Pannon. 2/2*, Budapest 1935
- JOVANOVIĆ 1975 A. JOVANOVIĆ, *Neki aspekti problema skupnog nalaza skulpture sa Medijane kod Niša*, *Starinar* 24-25, 1973-74, 1975, 57-65.
- KRUNIĆ 1994 S. KRUNIĆ, *Bronzana lampa iz Boljetina (Smorna)*, *ZborNMBgd* 15-1, 1994, 81-85.
- LEBEL 1962 P. LEBEL, *Catalogue des collections archéologiques de Monbéliar 3. Les bronzes figurés*, Paris 1962.
- LIMC 2/1 1984 Zürich-München 1984, s.v. Apollon, 183-363.
- LIMC 5/1 1990 Zürich-München 1990, s.v. Hermes, 285-387.
- LIMC 6/1 1992 Zürich-München 1992, s.v. Mercurius, 500-554.
- LIMC 8/1 1997 Zürich-Düsseldorf 1997, s.v. Venus, 192-233.
- LIPOLD 1950 G. LIPOLD, *Die Griechische Plastik*, München 1950.
- LOESCHKE 1919 H. LOESCHKE, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.
- MENZEL 1954 H. MENZEL, *Antike Lampen in Römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1954.
- NEUGEBAUER 1921 K. A. NEUGEBAUER, *Antike Bronzestatuetten*, Berlin, 1921.
- NIKOLIĆ 1957 D. NIKOLIĆ, *Bronzana statueta sa Ulpijane*, *GMKM* 2, 1957, 265-272.
- PICARD 1948 CH. PICARD, *Manuel d'archéologie grecque, sculpture* 3/2, Paris 1948.
- PICARD 1955 CH. PICARD, *RA* 45, 1-2, 1955. 63-
- REINACH 1897, 1897a, 1904, 1910, 1024 S. REINACH *Repertoire de la statuaire grecque et romaine*, 1-5, Paris, 1/1897, 2/1897a, 3/1904, 4/1910, 5/1024.

- RIDDER 1915 *A. de RIDDER, Les bronzes antiques du Louvre 1-2, Paris 1913-1915.*
- SOKOLOVSKA 1975 *V. SOKOLOVSKA, Novija arheološka istraživanja u Demir Kapiji, Starinar 24-25, 1973-74, 1975, 183-192.*
- SREJOVIĆ - A. CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1987
D. SREJOVIĆ - A. CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Rečnik grčke i rimske mitologije, Beograd 1987.
- SREJOVIĆ - A. CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1987a
D. SREJOVIĆ - A. CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Rimska skulptura u Srbiji. Katalog Izložbe, Beograd 1987a.
- SZENTLÉLEKY 1969 *T. SZENTLÉLEKY, Ancient Lamps, Budapest 1969.*
- ŠMACELJ 1966 *M. ŠMACELJ, Antičke metalne svjetiljke iz Vinkovaca, Opa 6, 1966, 39-48.*
- TADIN 1979 *Lj. TADIN, Sitna rimska bronzana plastika u Jugoiitočnom delu provincije Panonije, Beograd 1979.*
- VALENZA 1977 *N. VALENZA, Le lucerne di bronzo del museo di Napoli, L'instrumentum domesticum di Ercolano e Pompei nella prima età imperiale, Roma 1977.*
- VELIČKOVIĆ 1972 *M. VELIČKOVIĆ, Rimska sitna bronzana plastika u Narodnom muzeju, Beograd 1972.*
- VIKIĆ-BELANČIĆ 1975 *B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. II dio, VAMZ 9, 1975, 49-160.*
- WALTERS 1914 *H. B. WALTERS, Catalogue of Greek and Roman lamps in the British Museum, London 1914.*
- ZOTOVIĆ-ŽUNKOVIĆ 1959 *Lj. ZOTOVIĆ-ŽUNKOVIĆ, Tri bronzane statuete iz Negotinskog muzeja, Starinar 9-10, 1958-59, 1959, 211-214.*

SUMMARY

BRONZE ARTEFACTS IN ROMAN TIMES IN THE CENTRAL PART OF DARDANIA (PRESENT-DAY KOSOVO)*Exhlale DOBRUNA-SALIHU*

It has been observed that demand for bronze artefacts - statuettes in the central area of Dardania (present-day Kosovo) - started early in the past. Of particular value are two statuettes, Hellenistic imports, from the 6th century discovered in Prizren: the famous female statuette of the Runner, kept in the British Museum, and a beautiful statuette of a lying goat, kept in the museum in Vranje. However, this paper gives an overview of artefacts made of bronze in this area of Dardania through time, based on finds of small bronze statuettes from the Roman period, more precisely from the 1st to 3rd centuries AD, recovered mainly in the area of Ulpiana, and only rarely in areas of other antique centres (one municipium of an unknown name and one civitas, respectively present-day Peć and Subarek).

The items in question can be divided into three basic groups: items with a religious and decorative meaning, items with a decorative and symbolic meaning, and items with a practical meaning (useful items).

Almost all the items from the group of artefacts with a religious and decorative function are statuettes of divinities, which are also the most numerous of all the artefacts of this type, and are rarely representations of animals. All the divinities come from the Roman pantheon: Minerva, Mercury who appears both alone and in a statuette group, Venus and Mars. There is only one animal statuette and it represents an elephant.

Two appliquéés belong to the group of artefacts with a decorative-symbolic function. One is in the form of Mercury's bust and the other is in the form of a female

head whose identity is difficult to determine.

Three lamps and a spoon belong to the group of artefacts with merely a practical function. The lamps are of well-known types and also bear significant traits, namely, one lamp's handle is decorated with a tragic female mask and another lamp's handle bears a crescent decoration. The spoon is also nicely decorated.

These items, which have analogous examples observed all over the Empire, point to Greek and Hellenistic models, and most (Apollo, Venus, the elephant, the lamps) possess high artistic qualities, since they were made in renowned production centres, in contrast to Mercury's statuary group, which apparently belongs to local Ulpiana production. Other artefacts (the statuettes of Mars, Minerva, Mercury, and the two appliquéés) were made by local artisans, and represent plain provincial execution.

These items show that demand for bronze artefacts, either imported or locally produced, was significant in the central part of Dardania (Kosovo). Particularly important are the lamps which were expensive and less accessible and as such were not only luxury items, but also had material value. Thus, the very fact that three bronze lamps have been recovered in the territory of Ulpiana indicates a high cultural and economic level of the inhabitants of the centre of this region. Further archaeological investigations of this area, and in particular of Ulpiana, will probably contribute to the discovery of a larger number of items of this kind.

Translation: Alenka Zupičić

Revision: Mark Davies